

УДК 159.9:141.32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.4>

ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В. ФРАНКЛА

Ганна Ємельяненко

*Донбаський державний педагогічний університет,
факультет гуманітарної та економічної освіти,
кафедра філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Генерала Батюка, 19, 84100, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна*

Лариса Абизова

*Донбаський державний педагогічний університет,
факультет гуманітарної та економічної освіти,
кафедра філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Генерала Батюка, 19, 84100, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна*

Методологічне поле психоаналітичної філософії ХХ століття далеко не обмежувалося фройдизмом і біхевіоризмом. Тому в статті проаналізовано розвиток філософсько-методологічних основ у цих напрямках як взірць контраверсивних, протилежних підходів у психологічній науці до аналізу психічної реальності. Наведено різні суперечності, що викликали різноманітні реакції й спроби вдосконалити методологічні, теоретичні засади психології, які почали здійснюватися з позицій філософії класичного екзистенціалізму. Окреслено основні положення виникнення екзистенціальної психології як різновиду постекзистенціалістського мислення в психологічній науці, періоду «м'якого переходу» до імплантації екзистенціалістських постулатів у методологію психотерапевтичних методик, пов'язаного з концепціями логотерапії В. Франкла.

Концептуалізація екзистенціального аналізу В. Франкла в певному сенсі стала реакцією на значну проблемність створення ефективної методології аналізу ментальної реальності в психології першої половини ХХ століття. Суперечливість структурного і функціонального підходів, фройдизму і неофройдизму, поведінкових моделей аналізу в цьому випадку змінилася більш філософським, екзистенційно-онтологічним підходом. Моделювання ментального світу людської особистості залежно від методів і типів його трансценденції та цілепокладання дало змогу проаналізувати функціонування світу і свідомість у протиріччях, або синтез різних семантичних і семантико-просторових контекстів, що включають вагомий вимірювання й орієнтації в дослідженнях та бачать причину психічного захворювання в певному типі існування, або «перебування-індивідуума-в-світі».

В. Франкл, значною мірою спираючись на ідеї «класиків» екзистенціалізму, починає на той час розробляти власну психологічну (істотно філософську) теорію, яка отримує назву «логотерапія» і, запозичуючи метод екзистенціального аналізу, намагається пристосувати його до потреб створення нової екзистенціалістської за своєю сутністю прикладної філософії психологічних наук.

Ключові слова: В. Франкл, логотерапія, екзистенціальний аналіз, психотерапія, сенс, постекзистенціалістське мислення.

У процесі дослідження гуманістичних проблем екзистенціальної психології необхідно вивчити роль психотерапевтичних методик В. Франкла, який, значною мірою спираючись на ідеї «класиків» екзистенціалізму, починає розробляти власну психологічну теорію, яка отримує назву «логотерапія» і запозичуючи метод екзистенціального аналізу, намагається пристосувати його до потреб створення нової екзистенціалістської за своєю сутністю прикладної філософії психологічних наук. «Таким чином, кожна людина має свою мету

в житті, якої вона в змозі досягти. Відповідно, екзистенційний аналіз покликаний допомогти людині усвідомити відповідальність за реалізацію всіх її цілей. Чим більше вона бачить життя як виконання поставлених перед нею завдань, тим більш повним сенсу здається воно їй. І якщо людина не усвідомлює своєї відповідальності, просто приймає життя як щось дане, екзистенційний аналіз вчить людей сприймати життя як «місію» [6, с. 187].

Вітчизняна філософія та сучасна світова психологія ґрунтовно досліджують екзистенціальну психотерапію В. Франкла. Серед праць вітчизняних науковців є праці В.В. Ляха, К.Ю. Райди, С.С. Світашева, Н.В. Хамітова тощо, серед російських дослідників – праці С.Л. Братченко, Д.А. Леонтьєва, О.М. Руткевича тощо. У світовій, російськомовній та вітчизняній науковій літературі чимало досліджень класичного екзистенціалізму, антропології, феноменології і психології, які є теоретичним підґрунтям і постекзистенціалістських культурологічних синтезів, і екзистенціальної психології. Вони містять накопичений цінний і значущий матеріал, що виступає джерельною і теоретичною основою статті.

Головна мета статті полягає в дослідженні екзистенціальної психотерапії В. Франкла, яка б відтворювала сутність, зміст і спрямування трансформації філософського підґрунтя і методології гуманітарного знання в процесах виникнення і формування екзистенціальної психології.

В. Франкл був одним із провідних представників третьої Віденської школи психотерапії, яка, з одного боку, виступала спадкоємицею ідей З. Фрейда (перша Віденська школа) та «індивідуальної психології» А. Адлера (друга Віденська школа), а з іншого – починаючи з 1924 року практично у всіх своїх виданнях містила позиції «як явних, так і прихованих їхніх опонентів» [8, с. 7].

Формування своєї концепції В. Франкл розпочинає з критики фрейдизма і своєрідної переорієнтації на екзистенційне бачення сутності життєвих і психологічних проблем, що виникають у сучасному для нього суспільстві. «Як би там не було, для нас головним моментом виступає тенденція теорії Фрейда зрівняти або порівняти різні аспекти, що становлять сутність людського буття, приводячи їх до рівня загальних потреб і психічного значення цих потреб» [1, с. 29].

У цій своїй інтенції В. Франкл був відповідним екзистенціалістській онтології абсурду (А. Камю, Ж.-П. Сартр), відчаю як «хвороби до смерті» (С. К'еркегор, М. Гайдегер), втрати надії (Г. Марсель) тощо.

Втрата сенсу існування, на думку В. Франкла, викликала в західному суспільстві і новий тип неврозу – «ноогенний невроз». «Іншими словами, мало бути зрозуміло, що навіть для того, щоб діагностувати «екзистенціальну фрустрацію» або тим паче «зоогенний невроз», ми маємо розглядати людину як істоту, яка постійно перебуває – завдяки самотрансценденції – в пошуках сенсу» [6, с. 339]. У своїй праці «Лікар і душа» він пише про те, що до психотерапевтів люди часто звертаються з такими проблемами, які насправді мають ставитися перед священиком. При цьому чим економічно могутнішою, чим більш розвиненою є держава, в якій це відбувається, тим більше суспільство в цій державі страждає від проблем такого роду, тим більш поширеними там є духовні пошуки особи як вияв психопатологічної симптоматики. Внаслідок цього, на його думку, «психіатри часто опиняються в скрутній ситуації: вони стикаються швидше з людськими проблемами, аніж із клінічними симптомами». Ця точка зору В. Франкла була прямо протилежною відомому твердженню З. Фрейда, що «в той момент, коли людина засумнівалася в значенні життя, вона захворіла... Звертаючись до запитань про сенс буття, вона просто підпадає під дію ферменту, що виробляє смуток й депресію, тим самим виявляє запас незадоволеного лібідо, з яким насправді раніше трапилося щось інше» [7, с. 502].

В. Франкл займає іншу позицію. Він зазначає, що «пошук людського значення буття, пошук сенсу існування в жодному разі не може бути патологічним, навпаки, він засвідчує достеменність людського буття. І навіть якщо він призвів до фрустрації, його не можна розглядати як симптом хвороби. На його думку, це, швидше, духовний дистрес, а не психічне захворювання «Загроза небуття також проникає у глибину психічного та духовного життя, вона проявляє себе як безглуздість існування» [2, с. 23].

Головною рушійною силою розвитку особистості В. Франкл вважає пошуки сенсу власного існування, а його концепція одержує назву логотерапії й екзистенціального аналізу. «Екзистенціалістська орієнтація Франкла безсумнівна. Основна теза екзистенціалістської філософії – «існування передре сутності» – знаходить у роботах Франкла послідовне, продумане і оригінальне втілення. Разом із тим до низки положень екзистенціалізму Франкл ставиться більш ніж критично» [6, с. 19].

В. Франкл розрізняє феномени екзистенціального вакууму і екзистенціального неврозу. Екзистенціальний вакуум, або екзистенціальна фрустрація, у його концепції – це феномен, що характеризується суб'єктивними переживаннями нудьги, апатії, порожнечі, цинізму. Екзистенціальний, або ноогенний невроз, на його думку, розвивається за умови приєднання до екзистенціальної фрустрації невротичної симптоматики. Він може приймати будь-яку клінічну форму, але його головна характеристика – блокована воля до пошуків смислу існування. Дилема сучасної людини, як стверджував В. Франкл, полягає в тому, що інстинкти не промовляють їй, що вона має робити, а традиція більше не може підказати, як треба діяти в певній ситуації.

В. Франкл, успадковуючи ідеї С. К'єркегора, підіймає у своїй концепції й проблему духовності. Її відсутність інтерпретується як передумова виникнення феномена втрати сенсу буття. У цьому відношенні відповідальність і свідомість для В. Франкла – це аспекти духовності в екзистенції, які як прафеноменологічний факт не припускають подальшої редукції, принаймні, на онтологічному рівні. Тут вони інтерпретуються як екзистенціали людського існування, «як два основних атрибути, покладених екзистенціальному буттю як щось, що у нього вже давно є».

Першочергово В. Франкл розмежовує власне духовне з психофізичним. Він говорить, що духовне само виділяє себе (а ми б сказали тут: як таке, що саме усвідомлює себе в якості духовного, тобто, будучи покладеним в актах рефлексії і неспівмірне з побутово-фактичним): «Воно виділяється як існування від фактичності і як особистість від характеру приблизно так само, як фігура відділяється від фону» [5, с. 113].

А з практичного погляду, в цьому випадку – з погляду психотерапевтичної практики для В. Франкла важливо відділити психічну хворобу від духовних негараздів особистості, які так чи інакше можуть мати завжди місце в її існуванні.

«Зіпсований» характер, або інші фактори, які подеколи намагаються видати за головні причини невротичних розладів, зокрема «екзистенційного вакууму», на його думку, можуть відігравати свою роль лише у випадках виникнення більш серйозних підстав у порушенні внутрішнього світу людської істоти: «Особливості характеру в жодному разі не є вирішальними; вирішує завжди зрештою певна позиція особистості» [5, с. 114].

В. Франкл вважав, що логотерапія намагається допомогти людині в усвідомленні двох фундаментальних речей: по-перше, того смислу, що чекає від неї реалізації; а по-друге, її волю до смислу, що чекає, щоб перед нею поставили завдання. У міру того, як логотерапія прагне і того, й іншого, вона за допомогою аналітичної процедури прагне усвідомлення пацієнтом ноетичного (духовного) виміру його буття.

Згідно з Франклом, незрозуміння і недооцінка такого феномена, як сенс життя, в психотерапевтичній практиці ведуть до того, що пацієнтам із боку психотерапевтів нав'язуються спрощені і конформістські «схеми» світу, масковані під ту або іншу метафору психотерапії. Крім того, застосування критеріїв «норма-патологія» до духовних творінь, а не до осіб їх творців, приводить до вульгаризації, спрощення і релятивності будь-яких соціальних, моральних і етичних цінностей. «Філософська структура не є просто продуктом хворої душі її творця. У нас немає права виводити з психічної хвороби осіб, утворюючи певне бачення світу, те, що їхня філософія не є значущою» [3, с. 163].

У своїх працях В. Франкл певним чином протиставляє волю до здобування індивідом власного сенсу існування такому постулату психоаналізу, як «принцип задоволення». Він вважає, що людські мотиви і цілі є завжди усвідомленими, тому «зрештою і виявляється, що воля до задоволення і воля до влади є похідними від первинної волі до здобування смислу» [3, с. 168]. При цьому він розрізняє інтенційність, що підштовхує людину зсередини, і значення, сенс, що діють на людину ззовні і відповідним чином також впливають на формоутворення її прагнень та волі до здобування сенсу.

У працях В. Франкл не втомлюється повторювати, що його екзистенціальний аналіз – це не аналіз екзистенції. Він є експлікацією екзистенції. Сама екзистенція, на його думку, експлікує, розкриває себе, розвертається в процесі життя. У цьому положенні концепція В. Франкла є дуже наближеною і до ідей Dasein аналізу М. Босса, який стверджував, що екзистенцію не можна аналізувати у звичному смислі цього слова. Для М. Босса Dasein аналіз є артикуляцією структури існування пацієнта, що здійснюється з метою розкриття повної реалізації його можливостей. В. Франкл говорить і про те, що екзистенціальний аналіз є «терапевтичною антропологією», що передує будь-якій терапії, зокрема психотерапії, підтверджуючи роль своїх концепцій як певної філософії психології. Саме тому, на його думку, завдання екзистенціального аналізу полягає в тому, щоб зробити усвідомленим неусвідомлений, імпліцитний образ людини, що створюється психотерапевтом, і здійснюється це для того, щоби його експлікувати, розгорнути, розвинути.

Твердження В. Франкла про те, що Dasein-аналіз так само, як і його концепція логотерапії, не є звичайними теоріями психотерапевтичної роботи, можна зарахувати і до концепції Л. Бінсвангера, який наголошував на тому, що його власний психіатричний Dasein-аналіз, насамперед, є науковим методом дослідження. На жаль, В. Франкл не проводить розмежувань між варіантами Dasein-аналізу Л. Бінсвангера та М. Босса, який головною метою своєї концепції вважає, насамперед, досягнення сприйняття кожного феномена психічної реальності в його конкретному значенні.

Намагаючись подолати вади сучасної для них психологічної науки і практики психотерапії, Л. Бінсвангер, М. Босс та В. Франкл розробляли свої концепції в постійній полеміці щодо сутності та призначення гайдеггерівського Dasein аналізу, недоліків та переваг екзистенційно-онтологічного та психотерапевтичного розуміння один одного. Незаперечним є те, що початковий імпульс для своїх розробок вони отримали з філософії класичного екзистенціалізму і з її допомогою спробували виправити недоліки теоретичних конструкцій сучасної для них психології, психотерапії та психоаналізу.

Концептуальне оформлення екзистенціального аналізу В. Франкла в певному розумінні було реакцією на суттєву проблематичність у створенні дієвої методології аналізу психічної реальності в психології першої половини ХХ сторіччя. Контroversивність структурного і функціонального підходів, фрейдизму і неофрейдизму, біхевіористських моделей аналізу в цьому випадку була замінена на більш філософський, екзистенційно-онтологічний підхід. Моделювання психічного світу людської особи залежно від способів

і типу її трансцендування, цілепокладання і цілеорієнтації уможлилювали аналіз функціонування цього світу і свідомості у протиріччях, або ж синтезі різних смислочасових і смислопросторових контекстів, що дало змогу включити в поле дослідження ціннісно-сміслові виміри й орієнтації, а причину психічних захворювань побачити у специфічному типі існування – «перебуванні-індивіда-в-світі».

Список використаної літератури

1. Бінсвангер Л. Буття – в – світі. Вибрані статті. Я. Нідлмен. Критичне введення в екзистенціальний психоаналіз. Київ, 1999. 336 с.
2. Мей Р. Проблема тривоги. Москва, 2001. 432 с.
3. Райда К.Ю. Екзистенціальна політологія та екзистенціальний марксизм: проблеми реінтерпретації філософії класичного екзистенціалізму. Київ, 1998. С. 156–177.
4. Сартр Ж.-П. Первичное отношение к другому: любовь, язык, мазохизм. *Проблема человека в западной философии*. Москва, 1988. С. 207–228.
5. Світашев С.С. Філософсько-методологічні основи гуманістичної психології К. Роджерса. Д., 2002. 18 с.
6. Франкл В. Людина в пошуках сенсу. М., 1990. 368 с.
7. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва, 1990. 448 с.
8. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва, 1995. 256 с.

**ONTOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE EXISTENTIAL PSYCHOLOGY
V. FRANKL****Hanna Yemelianenko**

*Donbass State Pedagogical University,
Faculty of Humanities and Economics,
Department of Philosophy, Socio-Political and Legal Sciences
General Batyuk str., 19, 84100, Slavyansk, Donetsk region, Ukraine*

Larysa Abyzova

*Donbass State Pedagogical University
Faculty of Humanities and Economics,
Department of Philosophy, Socio-Political and Legal Sciences
General Batyuk str., 19, 84100, Slavyansk, Donetsk region, Ukraine*

The methodological field of psychological science of the twentieth century was far from limited to Freudianism and behaviorism. Therefore, the article analyzes the types of development of the methodological foundations in these areas as an example of contraverse, opposite approaches in psychological science to the analysis of mental reality. Various contradictions that caused various reactions and attempts to improve the methodological, theoretical foundations of psychology, which began to be implemented from the perspective of the philosophy of classical existentialism, are given. The basic principles of the emergence of existential psychology, as a variety of post-existentialist thinking in psychological science, the period of the “soft transition” to the implantation of existentialist postulates into the methodology of psychotherapeutic techniques associated with the concepts of logotherapy by V. Frankl, are determined. The conceptualization of the existential analysis of W. Frankl in a certain sense was a reaction to the significant problematic nature of creating an effective methodology for the analysis of mental reality in psychology of the first half of the 20th century. The contraversiveness of the structural and functional approaches, Freudianism and neo-Freudianism, the behavioral models of analysis in this case was replaced by a more philosophical, existential-ontological approach. Modeling the mental world of a human person, depending on the methods and type of its transcending and goal-setting, provided an opportunity to analyze the functioning of this world and consciousness in contradictions, or the synthesis of various semantic and semantic-spatial contexts, include meaningful dimensions and orientations in the research field, and see the cause of mental illness in a specific type of existence, or “stay-individual-in-the-world”.

V. Frankl, largely relying on the ideas of the “classics” of existentialism, begins to develop his own psychological theory, receives the name “logotherapy” and, borrowing the method of existential analysis, tries to adapt it to the needs of creating a new, essentially applied existentialist philosophy of psychological sciences.

Key words: V. Frankl, logotherapy, existential analysis, psychotherapy, meaning, postexistentialist thinking.